

Володимир Попик,

перший заступник генерального директора НБУВ,
канд. іст. наук

Ранні етапи формування ресурсів біографічної інформації на східноєвропейських землях

У статті проаналізовано витоки, основні етапи та форми збирання, систематизації ресурсів історико-біографічної інформації за давньої доби на просторах Центрально-Східної та Східної Європи. Розглянуто історичну еволюцію систематизованих довідкових фрагментів літописів та історичних хронік, князівських поминальних, житійних зводів, родослівних збірників упорядковж XI–XVII ст.

К л ю ч о в і с л о в а: ресурси історико-біографічної інформації, літописи, хроніки, життя святих, родослівні збірники.

The origins, the main phases and forms of the collections and systematizations of the historical and the biographical information since ancient times on the vastness of Central-Eastern and Eastern Europe have been analyzed in the article. The historical evolution of the systematized research fragments of the annals and the historical chronicles, the princes' commemoration books, enumeration of the life of Holy, genealogies collections since XI–XVII center have been considered.

К е у в о р д s: historical and biographical resources, annals, chronicles, the life of Holy, genealogies collections.

У одній з попередніх публікацій у «Бібліотечному віснику» (№ 3, 2011) автор зробив спробу висвітлити ранні етапи формування ресурсів біографічної інформації, тобто зібрань спеціально упорядкованих і призначених для швидкого і зручного використання довідкових даних, за давніх і середньовічних часів на матеріалах, головним чином, Європи, Арабського і Далекого Сходу [29]. При цьому проблематика Сходу Європи, населеного слов'янськими народами та їх безпосередніми сусідами, нами умисно не розглядалася. Тісно пов'язана з генезою української національної біографіки ранньомодерного часу – Козацької доби, вона становить значний інтерес у контексті осмислення досвіду розвитку вітчизняної довідково-біографічної справи крізь віки, а тому заслуговує на окреме, більш детальне дослідження.

Витоки, рання історія збирання й упорядкування систематизованої біографічної інформації на землях Східної та Східно-Центральної Європи, не зважаючи на існування в країнах цього регіону майже трьохсотлітньої всебічно розвинутої наукової історіографічної традиції, вивчені досить мало. Наука в минулому не знала чітко окресленої постановки такої дослідницької проблеми і не відчувала у ній особливої потреби. Остання визначилася, власне, лише в наш час, коли розгорнулося інтенсивне формування електронних ресурсів біографічної інформації. Саме воно гостро поставило питання про шляхи інтеграції у сучасний інформаційний простір напрацювань минулих століть, а отже й осмислення та врахування в подальшій науковій та науково-інформаційній роботі всього ретроспективного досвіду збирання, упо-

рядкування, формалізації, публічного представлення масивів як історико-біографічної інформації, так і даних про відомих сучасників.

До проблем біографічної інформації та її відображення у документах давніх часів вчені раніше зверталися у зовсім іншому ключі – в плані загальноісторичних і джерелознавчих досліджень, публікації літописів, різних пам'яток світської, агіографічної літератури та їх критичного аналізу, реконструкції на основі часто досить суперечливих даних реального життєвого шляху визначних діячів минулого, осмислення шляхів творення їх легендарних історичних портретів-образів, уточнення генеалогії окремих князівських, боярських, шляхетських, дворянських родів.

Цей історіографічний набуток є величезним і загальновідомим. До його творення долучилося чимало відомих російських, українських, білоруських, польських, литовських, угорських істориків і генеалогів XIX–XX ст. Усі їх імена і праці важко перерахувати в межах однієї журнальної статті. Проте, слід відзначити, що і фрагменти літописів та інших писемних пам'яток, і окремі документи та цілі масиви біографічної інформації далеких століть аналізувалися і використовувалися вченими, насамперед, як історичне джерело для власних праць. Але вони практично не розглядалися (хіба що за винятком генеалогічних розписів і зводів XVII ст.) як першопочаткові форми довідкових інформаційних ресурсів, що спеціально створювалися для забезпечення практичних потреб свого часу.

Тому можна назвати не так вже й багато ґрунтовних досліджень, принципово важливих для розроблення окресленої нами проблеми. Йдеться, насамперед, про класичні праці істориків, культурологів, у яких, поряд з багатьма іншими проблемами, глибоко розкрито значення біографічного та агіографічного письма у далекі віки, його характер, обумовленість колом ідей та уявлень доби (В. Й. Ключевський [16], Ю. М. Лотман [21], Д. С. Ліхачов [19; 20]); містяться важливі спостереження і узагальнення щодо біографічної складової вітчизняного літописання, історії й специфічних рис укладання в минулому важливих зводів біографічної та генеалогічної інформації (П. Н. Петров [24], Л. М. Савелов [30], з сучасних українських авторів – П. П. Толочко [31], М. Ф. Котляр [18], Л. Войтович [3; 4; 5; 6]. Найбільш загальну характеристику розвитку біографіки за давньоруської доби і в наступні століття дав В. С. Чишко [33, с. 95–100]. Однак, він розглядав проблему переважно в плані еволюції літературно-біографічної творчості і не виок-

ремлював спеціально аспекти, пов'язані з накопиченням масивів біографічної інформації.

Свідомо залишаючи осторонь суто історичну і літературну біографіку, які нині не є предметом нашого дослідження, ми ставимо за мету наочно показати, що довідкова біографіка на східнослов'янських землях зародилася задовго до появи у XVIII ст. перших російських біографічних словників європейського зразка, що зібрання біографічних даних, котрі формувалися за доби Давньої Русі, Литовської держави, Московського царства, за всієї своєї своєрідності і несхожості з матеріалами більш пізніх часів, вже мали ознаки і на практиці виконували функції актуального у суспільному і державному плані інформаційного ресурсу.

Першопочатки формування масивів біографічних даних на східноєвропейських теренах сягають епохи Київської Русі. Вони нероздільно пов'язані з зародженням літописання, агіографічної та світської літератури, освоєнням надбань культури Візантії та балканських народів. Зрозуміло, наративні джерела – літописи і літописці, літературні твори (повчання, послання, повісті) зовсім не були зводами біографічних відомостей у сучасному розумінні, до того ж, як відомо, містили чимало недостовірних відомостей. Однак, за спостереженнями Д. С. Ліхачова, література тієї доби, особливо літописна, мала переважно офіційний характер, містила лише ті подробиці, які вважалися значущими, мала свої трафарети зображення князів і церковних діячів [20, с. 25–26]. Тому можна вважати, що сума їх окремих фрагментів, де наведено конкретні дані про життя і діяльність світських, церковних владик, представників суспільної еліти, а також систематизовані зібрання житій святих в сукупності, безперечно, становили для свого часу той ресурс біографічної інформації, який був конче необхідним для використання у державному, суспільному, церковному житті.

Так, «загальнодержавні» літописні зводи, що уклалися від кінця X ст. при дворі великих князів Київських, а також у Києво-Печерському та Видубицькому монастирях, поряд з багатьма іншими, місцевими, літописами і літописцями були на час їх написання і залишилися для наступних поколінь головними і, у багатьох випадках, єдиними джерелами біографічних і генеалогічних даних про князів, їх родинні кола та оточення. Особливе значення в цьому плані мав, створений близько 1113 р. у Києві, літописний звід, відомий у вітчизняній історичній традиції як *Повість временних літ*. Давно доведено, що він увібрав в себе, в опрацьованому вигляді, біографічні та генеалогічні матеріали попередніх

літописів, княжих помянників та старих хронологічних записів, якими могли на той час користуватися літописці [33, с. 96; 11, с. 594–595]. Хронологічний перелік київських князів, від Олега Віщого (кінець IX – початок X ст.) до Святослава Ярославича (†1076), вміщений у Повісті умовно під 852 роком, одразу після загального огляду літочислення світової історії [16], є, власне, першою відомою спробою упорядкованого зведення імен, від якого й бере початок традиція вітчизняної довідкової біографіки. У подальших, розписаних «по літах», текстах Повісті міститься безліч біографічних фактів і докладних розповідей, навіть яскравих просопографічних замальовок не лише про князів (наприклад, про Олега та його смерть, про Ігоря, Ольгу, Володимира Великого, Ярослава Мудрого), але й їх оточення і багатьох інших осіб. Однак, позбавлені певної впорядкованості, системності (окрім хронологічної послідовності), вони залишаються для істориків тільки джерелом, а ніяк не ресурсом довідкової інформації.

Наступний за часом Київський літопис, що охопив період від початку княжіння у Києві Володимира Мономаха (1113) і по кінець XII ст., уособлював значно більш досконалий спосіб історичного письма. Він містив вже не тільки і не стільки лінійно-хронологічний виклад, що фіксував для історії події, пов'язані з державцями, але й являв спроби подання більш розлогих і, що важливо для нас, певною мірою систематизованих описових нарисів про окремих київських князів на тлі драматичних обставин часу. Вважається, що 14 таких портретних характеристик було створено київським боярином Петром Бориславичем. Вони не увійшли у повному обсязі до згаданого літопису, але збереглися для нащадків у інших джерелах. Посилаючись на дослідження академіка Б. О. Рибаківа, В. С. Чишко, з погляду біографіки, звертає увагу на наявність у них певної схеми, що уніфікувала виклад матеріалу [33, с. 96–98]. Згодом, у XVIII ст., саме цей первісний ресурс систематизованої історико-біографічної інформації був використаний відомим російським істориком В. М. Татіщевим у його «Истории Российской» [33, с. 97], звідки перейшов у загальний ужиток історичної науки.

У більш пізньому Галицько-Волинському літописі (події від 1201-го по 1292 р.), що становить третю, останню, частину Руського літопису за Іпатіївським списком, історико-біографічна складова стала ще більш докладною і яскравою – і за охопленням великого кола історичних осіб, і за їх просопографічними характеристиками, особливо щодо

останніх десятиліть XIII ст. Хоча вона була і достатньо суб'єктивною. Цьому сприяв певний відхід його авторів від лінійно-хронологічного викладу – в бік написання історичних нарисів про князів.

За давньоруської доби з'явився й інший вид структурно уніфікованого біографічного опису, що здобув у історичній літературі назву «князівського некрологу». В. С. Чишко називав його «протоформою історичної біографії», яка заклала основи побудови біографічної статті за єдиною схемою та з певним змістом [33, с. 100]. Близькою до нього була й посмертна «похвала», що включалася і до некрологів, і до житій канонізованих князів. Пізніше саме з неї виріс жанр українських панегіриків XVII–XVIII ст. [33, с. 98–99], які у сукупності своїй теж становлять певний інформаційний ресурс.

Важливу, хоча і недостатньо поціновану пізніше дослідниками, роль у давньоруській біографіці відігравали й житія подвижників християнства – святих. Ця традиція прийшла на Русь з Візантії. Тут вона була лише доповнена життями канонізованих князів. Її значення дедалі більше зростало через поступовий відхід у VIII–IX ст. світських культурних інтересів у житті візантійського суспільства на другий план [1], писемна культура імперії дедалі більше зосереджувалася навколо агіографії. Отже, це було те основне, що Візантія могла запропонувати новонаверненим у християнство народам.

Говорячи про вітчизняну житійну літературу, В. С. Чишко беззаперечно поділяв оцінки відомого російського історика В. Й. Ключевського щодо невисокої цінності житій святих як джерела власне достовірної біографічної інформації [33, с. 53–54]. Ці оцінки вченого дійсно стали хрестоматійними, а у радянський час на них особливо наголошували з ідеологічних причин. Між тим, виходячи з порівняльного аналізу агіографічного досвіду європейського середньовіччя, а також враховуючи новітні напрацювання історичної науки, акценти, на наше переконання, слід було б суттєво змістити. Значення житій, з погляду сучасного дослідника-біографіста, полягає, перш за все, у тому, що вони, здебільшого, є єдиними унікальними джерелами відомостей про особу; по-друге, попри всю умовність, визначену самим жанром і уявленнями доби, несуть у собі цінну достовірну біографічну і просопографічну інформацію. Сказане стосується, принаймні, житій раннього періоду, ще не відредагованих за рішеннями церковних соборів XVI ст. у подальшому вони дійсно почали помітно втрачати свою інформаційну цінність.

Життя були жанром, у якому стандарти церковної

традиції, пов'язані насамперед з повчальництвом, поєднувалися з зародковими елементами реалістичної біографії пізнішого часу. «Житіє трафаретне, але поведінка святого індивідуальна», зазначав з цього приводу Ю. М. Лотман, згадуючи для прикладу, зафіксовану житієм, «дивну поведінку» молодого Феодосія Печерського, яка не вкладалася у тогочасні мирські уявлення і норми [21, с. 805]. Застосовуючи досить сміливе, але коректне порівняння, можна навіть сказати, що давні вітчизняні житія у певному розумінні є більш інформативними, ніж трафаретні за побудовою та ідеологічним насиченням біографічні статті з радянських словників, енциклопедій та різного роду альманахів ХХ ст.

Оцінюючи роль агіографічних пам'яток у формуванні ресурсу біографічної інформації, ми маємо на увазі як сукупність окремих житійних творів (таких про вітчизняних святих від XI і до початку XV ст. дійшло до нас близько 40, починаючи з «Житія преподобного Феодосія Печерського», причому деякі з них – «Повідання про святих князів Бориса та Гліба» – в десятках різночасових списків), так і великі житійні зводи, котрі охоплювали значну кількість сакралізованих імен воедино. Візантійські та балканські слов'янські впливи привнесли на наші землі практику укладання патериків, стислих сінаксарів або прологів, а також розлогих міней – певним чином систематизованих і формалізованих збірників повчань отців Церкви, оповідей про життя святих, чудеса, пов'язані з їх подвижництвом.

На час запровадження на Русі християнства, загальновідомими патериками були Єгипетський (IV – поч. V ст.), Азбучний (складений за абетковим принципом) та Скитський (перероблений на основі Азбучного), Єрусалимський (V–VI ст.), Синайський (VI–VII ст.), і так само дуже поширений на слов'янських землях – Римський, створений Папою Римським Григорієм наприкінці VI ст. у чотирьох книгах. Зазначимо, що всі вони суттєво відрізнялися один від одного за принципами побудови, викладу і містили не лише житійно-біографічний матеріал. Переклади патериків (що здійснювалися, починаючи з XI ст.) самі по собі стали важливими пам'ятками давньоруської писемності і культури. Тому варто звернути увагу на те, що найбільш відома пам'ятка вітчизняної патерикової літератури – Києво-Печерський патерик, у початковій своїй редакції укладена на основі двох десятків розповідей і послань Полікарпа і Симона у 20-х – на початку 30-х років XIII ст., спиралася вже на 900-річний досвід укладання подібних

зводів у християнському світі і майже півтора-сотлітню традицію вітчизняної агіографічної літератури.

У такому контексті укладання оригінального Києво-Печерського патерика, який містив й окремі тогочасні житія, знаменувало собою і поглиблення інтеграції в християнський світ, прилучення до його цінностей, і утвердження у Київській Русі власної вітчизняної біографічно-агіографічної традиції. В історичній перспективі значення цього здобутку умовно можна порівняти хіба що зі створенням національного біографічного зводу, оскільки канонізація особи за тих далеких часів означала безумовне визнання співвітчизниками її найвищої досконалості і духовного подвижництва, достоїнства, незалежного від мирської владної ієрархії. У подальшому Києво-Печерський патерик, який первісно нараховував всього кілька десятків житій-біографій святих XI–XIII ст. (зокрема, Феодосія Печерського, славетних Агапіта, лікаря-безсрібника і Алімпія Іконописця), неодноразово суттєво доповнювався. Він витримав кілька різних за своїм спрямуванням редакцій, а з 1635 р. – чимало книжкових видань, які не лише сильно змінили ідейне спрямування тексту, але й додали чимало агіографічно-біографічних новацій. Житіє Нестора-літописця, наприклад, з'явилося у ньому лише у виданні 1661 р. [12, с. 208–213]. З редакцій Патерика нині найбільш відповідною самому духові цієї пам'ятки вважається київська 1462 р., так звана друга Касіянівська [32, с. 999]. Вона ще не зазнала майбутніх синодальних «виправлень» і вилучень, і саме її було взято за основу для кількох перекладів сучасною українською мовою [28; 15]. У свідомості нашого суспільства Києво-Печерський патерик згодом перетворився на пам'ятку давнього вітчизняного письменства, по суті, на словник українських святих. Саме у цьому розумінні М. С. Грушевський назвав його «золотою книгою українського письменного люду» [33, с. 100]. У подальшому традиція укладання місцевих патериків продовжилася – до самого ХХ ст., але вже за межами України.

На відміну від патериків, котрі у кожній країні були житійно-біографічними зводами, присвяченими вітчизняним або місцевим (одного монастиря) подвижникам віри, Сінаксарі або Прологи (збірники стислих житій та повчань християнських святих) та більш докладні Міней (у церковнослов'янській традиції – Четьї-Міней) мали універсальний характер, були свого роду енциклопедіями християнського світу. Систематизація

персоналій здійснювалася у них за днями року, пов'язаними з іменами святих. Така побудова збірників найбільш відповідала їх «учительному» призначенню, практиці церковного богослужіння. Переклади Прологу з грецької на Русі здійснено ще в часи утвердження християнства на слов'янських землях. При цьому грецький текст було суттєво розширено за рахунок розповідей про південнослов'янських і давньоруських святих. Рукописні примірники Прологу, що був для свого часу унікальним церковно-біографічним зводом, мали значне поширення саме через своє практичне богослужбове призначення. Кілька з них у рукописах XV ст. представлені у фондах Інституту рукопису НБУВ [8, с. 109–114]. Коли ж Пролог вперше вийшов друкарським способом у 1641 р., книга здобула нове життя. Вже до кінця XVII ст. вона витримала 8 перероблених і суттєво доповнених новими іменами видань і продовжує перевидаватися дотепер. Певною мірою, хоча і досить умовно, Пролог можна вважати церковною предтечею світських біографічних словників XVIII ст.

Особливе місце серед книг, що становили ресурс церковно-біографічної інформації, належало Мінеям, які, по суті, є більш пізнім (у візантійській основі – з IX ст.) і розширеним варіантом Прологу. Існували Мінеї богослужбові, як загальні (на всі дні місяця), так і святкові, з дуже стислими викладами відомостей про святих на основі Синаксарів (Прологів). З'явившись у Київській Русі у XI ст., Мінеї відомі у багатьох списках і декількох різночасових редакціях. Мінеї Четї, наприклад, були розраховані на приватне читання поза богослужінням. У фондах Інституту рукопису НБУВ зберігаються, з числа більш ранніх пам'яток, невеличкі уривки грецьких Міней XIII ст. [10, с. 60–61], а також колекція Міней Святкових церковнослов'янською мовою, кінця XIV–XV ст. [9, с. 139–144; 8, с. 65–91].

У середині XVI ст., за Московського митрополита Макарія, Мінеї були досить радикально перероблені і фактично перетворилися на звод житій святих Русі і всієї відомої у ній церковної літератури (так звані Великі Четї Мінеї). Лише наприкінці XVII – на початку XVIII ст. громіздку і, значною мірою, ідеологічно закостенілу Макарівську редакцію замінила чотири томна праця українського і російського богослова Дмитра Туптала (митрополита Димитрія Ростовського, 1651–1709). Особливістю цього видання, що віддзеркалювало екуменічні ідеї Києво-Могилянського крила православ'я, було відновлення

універсальної тематики Четїх Мінеїв за рахунок використання грецьких і західноєвропейських джерел та матеріалів. Від того часу Четї Мінеї завжди асоціювалися у православному світі саме з іменем Дмитра Туптала. Проте, за європейськими мірками, видання цієї праці стало досить запізним, адже на порозі була вже світська доба Просвітництва. Тому цілком закономірним стало те, що Четї Мінеї поступово перемістилися до кола видань, адресованих для провінційного і народного читання. Широке знання вміщених у Четїх Мінеях житій, авторитетність їх морального духу у народі свого часу відзначав російський письменник Ф. М. Достоєвський [17].

Не зважаючи на поширену думку про переважання у Давній Русі літописної «княжої» та церковної житійної літератури над світською довідковою біографікою, остання теж невпинно розвивалася, оскільки це диктувалося суспільними потребами. Інша справа, що виток її досі мало знані, оскільки більшість ранніх пам'яток не дійшли до наших часів. Однак, історикам відомо, що вони використовувалися пізнішими авторами. Стислі і вибіркові князівські мартирологи, окремі життєписи збереглися у текстах першої половини XV ст., зокрема, Никифоровського [27, с. 20], Супрасльського літописів (фрагмент «Сиже и список [князей] вкратце») [27, с. 37], Короткого Волинського літопису [27, с. 118], Слуцького літопису [27, с. 79] та інших литовсько-білоруських літописних збірників XV – початку XVI ст. Значно більш повними і систематизованими, порівняно з ними, є так звані «Статті, що вміщені у рукописі Археологічної комісії перед комісійним списком Новгородського першого літопису» (написані почерком першої половини – середини XVI ст.), які містять кілька переліків давніх князів: «Сице родословятся велицѣи князи Русьстии», «Родословие тѣх же князей», «Кто колико княжилъ», «А се князи русьстии», «А се князи Великого Новагорода», а також списки новгородських посадників і тисяцких; церковних владик: єпископів, архієпископів, митрополитів архимандритів [23, с. 465–475].

Водночас і побудована за традиційними зразками літописних зводів велика «Хроніка Литовська й Жмойтська», що охоплює час, як тоді говорили, «від Ноя» до 1588 [26, с. 15–128], а тим більш, стислі пам'ятки XVI ст.: «Віленський літопис» [27, с. 85–91], «Літопис Археологічного товариства» [27, с. 92–102], «Літопис Красинського» [27, с. 128–143], «Рум'янцевський літопис» [27, с. 193–213], «Євреїновський літопис» [27, с. 214–238] та інші,

що вже значною мірою втратили характер лінійно-хронікальних оповідань, поступово перетворювалися на збірки досить інформативних, певною мірою структурованих біографічних нарисів про близьких за часом литовських і руських князів (включно з маловідомими), що слугували для сучасників їх написання і нащадків важливим джерелом біографічних даних.

Зрозуміло, значно більш широке коло імен представників суспільних верхів давньоруських часів, доби литовського і польського панування на білоруських і українських землях, було свого часу без спеціальних життєписів і, здебільшого, навіть без елементарних біограм, стисло зафіксовано у численних літописах і хроніках; грамотах і актах: духовних, майнових, судових, гродських і земських; у документах Литовської, Коронної і Мазовецької метрик, синодиках – пом'яниках померлих, що велися у монастирях та церквах [6, с. 22–23, 26–77], у листуванні. Проте, поряд з вищеназваними видами джерел, відомий український дослідник Л. Войтович опрацював і численні матеріали, які за типологічними ознаками можна вважати спеціально створюваними у далекі віки ресурсами довідкової інформації, що слугували фіксації імен і родоводів з метою збереження пам'яті, потребам підтвердження соціального і правового статусу. До них належали сімейні родоводи і родовідні книги; рукописні генеалогічні збірники, гербівники; розрядні книги та військові реєстри [6, с. 11, 24–25, 78, 89]. Серед цінних документів такого роду Л. Войтович виділив, зокрема, генеалогії родин князів Борятинських, Четвертинських, Воронецьких, Збаразьких; списки Волинської і Белзької шляхти, гербівник Руліковського, що зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника [6, с. 19]. До їх числа вчений відніс також, виданий польською мовою у Києві 1638 р., трактат ченця Києво-Печерської лаври Афанасія Кальнофойського «Teraturgema або чуда Печерського монастиря», що містить генеалогічне древо князів Святополк-Четвертинських, починаючи від давніх київських князів, та його детальний опис [6, с. 79–85]. Аналізуючи розпис нащадків чернігівського князя Михайла Всеволодовича, який зберігся у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (Москва), Л. Войтович звернув увагу на те, «наскільки великої ваги надавали своїм родоводам навіть дуже дрібні князі і наскільки ці родоводи були близькими до дійсності» [6, с. 24].

Систематизовані матеріали з історії та генеалогії

родів середньої і дрібної шляхти на українських, білоруських та литовських землях містили польські гербовники, що набули поширення у XVI ст., хоча витoki їх сягають початку XV ст. Серед перших ґрунтовних гербовників Л. Войтович виокремив підготовлені Б. Папроцьким (близько 1543–1614), С. Окольським (1580–1653), А. Кояловичем-Віюком (1609–1677) [6, с. 9, 78].

Особливо ретельним було ведення родовідних розписів – не лише князівських, але й усіх служилих людей у Московській державі, оскільки саме вони визначали місце людини в державі, суспільстві, її кар'єру (так зване «місництво» було скасоване лише у 1682 р.) [6, с. 9]. Знання історії і генеалогії родів, збирання документів було у суспільстві, організованому за принципами жорсткої ієрархії, не стільки ознакою культури, скільки повсякденною практичною потребою. Вірогідно, складання родовідних розписів у вигляді поколінних переліків розпочалося з перших років XV ст., коли чимало служилих людей прибувало до Москви [6, с. 9–10]. У XVI ст. набули значного поширення приватні родослівні книги. Близько 1555 р. І. Циплятев і О. Адашев звели їх у першу загальну родовідну книгу «Государів родословець», що складалася спочатку з 42–45 розділів, а пізніше сягнула понад 80 [6, с. 9]. Від 1682 р., ще за царя Олексія Михайловича, Родословних справ палатою при Розрядному приказі розпочалося укладання на основі «сказок», складених на основі документів з приватних князівських і дворянських родинних архівів, великого офіційного родовідного зводу найбільш знатних боярських, дворянських родів, так званої «Бархатної книги». Вона починалася з неточного, місцями напівфантастичного родоводу Рюриковичів і охоплювала боярські й інші служилі роди. Цінним ресурсом службової персональної інформації про представників князівських, боярських та дворянських родів були також «розряди» або «розрядні книги», що велися у Москві, починаючи ще з XIV і майже до самого кінця XVII ст. з метою фіксації призначень по військовій, а згодом і цивільній та придворній службі, спочатку у вигляді сувоїв–«столбців» (звідси вислів – «столбовые дворяне»), а згодом зшитих зошитів. До такого роду інформаційних ресурсів належать: так звана «Тисячна книга» 1550 р. – список «обраних», наближених за службою до царського двору родин; «Двірецький зошит» 50-х років XVI ст.; боярські списки, докладно вивчені і опубліковані в різний час російськими істориками [2; 6, с. 9, 13]. Зокрема, варто відзначити 53 боярських списки за 1667–1713 рр. (своєрідний щорічний «переоблік»),

які містять стислі дані про десятки тисяч московських служилих людей різних рангів. Їх систематична публікація (починаючи з матеріалів першого десятиліття XVIII ст.) здійснюється нині в Росії за підтримки Російського гуманітарного наукового фонду у вигляді електронної бази даних з численними абетковими тематичними покажчиками [13; 14].

Для українських істориків, генеалогів, біографістів документи московських урядових інституцій становлять неабиякий інтерес, адже вони містять непоодинокі матеріали, пов'язані з вихідцями з наших земель – цілими родами, котрі незрідка фігурували у них як «литвини». Певною мірою подібними до московських інформаційно-ділових ресурсів були литовські військові переписи та списки цивільних урядників, що склалися принаймні з XIV ст., пізніше упорядковані і видані дослідниками упродовж XIX–XX ст. [6, с. 99].

Великі обсяги персональної інформації з часів литовського і польського панування збереглися в Україні та Білорусі у земських, гродських актах, інших ділових документах. Зокрема, в них ретельно фіксувалися імена, титулування, посади всіх учасників судових процесів [22]. Наскільки значною є кількість персоналій у таких матеріалах, свідчать великі покажчики імен, укладені сучасними дослідниками до археографічних публікацій описів актових книг [7]. Однак, будучи за своїм характером сумою розрізнених і різнорідних матеріалів, вони можуть розглядатися фахівцями лише як безцінні історичні джерела, що зберегли унікальну інформацію про людей тієї доби, які належали до різних суспільних станів, їх майнові відносини, а не інформаційні ресурси, які б створювалися свого часу із застосуванням певних методів систематизації і уніфікації для офіційного та довідкового використання.

Цінну інформацію містить метрична документація римо-католицького костелу на українських і білоруських землях. Більш докладних і всеохоплюючих реєстрів систематизованої персональної інформації ті часи не знали – перші метричні книги реєстрації хрещених, вінчаних і померлих з'явилися в українських селах не раніше XVI ст., на порозі Козацької доби. На території сучасної Росії їх почали систематично вести від середини XVII ст.

Ранній період нагромадження ресурсів біографічної інформації на обширах Східної, Східно-Центральної Європи виворив їх первісні впорядковані форми: літописні біографічні фрагменти, князівські некрологи, поколінні переліки князів,

боярських і дворянських родів. Специфічною рисою давньої доби була поширеність достатньо систематизованої та уніфікованої агіографічної біографіки у вигляді Патериків, Прологів, Міней. Цей період заклав основи подальшого розвитку довідкової біографіки у всіх народів регіону. Значною мірою він став їх спільним набутком, на основі якого вже з XVII ст. розпочалося формування окремих, досить відмінних між собою, сучасних національних традицій. Для України пам'ятки біографічної літератури Київської Русі та Литовської доби, створені безпосередньо на землях нашої сучасної держави і поза ними – завдяки культурним, освітнім, політичним і церковним впливам Києва, є національним надбанням. Великою мірою це стосується спільної спадщини, вивореної тісними взаємодіями давньої української, білоруської, литовської і польської культур. Водночас, давні київські традиції стали однією з важливих основ розвитку довідкової біографічної справи у Північно-Східній Русі, Московській державі, пізніше – у Російській імперії. Збережені і, значною мірою, модифіковані там, вони, у свою чергу, справили істотний вплив на подальший поступ української національної біографіки.

Список використаної літератури

1. *Аверинцев С. С.* Византийская литература VII–IX вв. // История всемирной литературы : в 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1983–1994. – На тит. л. изд. : История всемирной литературы : в 9 т. – 1984. – Т. 2. С. 350.
2. Боярские списки последней четверти XVI – начала XVII в. и роспись русского войска 1604 г. – М., 1979. – Ч. 1. – 455 с.
3. *Войтович Л. В.* Генеалогія династії Рюриковичів / Л. В. Войтович – К. : АН УРСР, Археографічна комісія, Інститут історії. Інститут суспільних наук, 1990. – 227 с.
4. *Войтович Л. В.* Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів / Л. В. Войтович. – К. : Наукова думка, 1992. – 119 с.
5. *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 256 с.
6. *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) : склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Леонтій Войтович – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.
7. Володимирський гродський суд : Подокументні описи актових книг. Випуск 1, справи 1–5. 1566–1570 / Укладач описів Г. Сергійчук; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). – К., 2002. – С. 187–213.

8. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Людмила Анатоліївна Гнатенко; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису; редкол. : О. С. Онищенко (голова), М. Ф. Дмитрієнко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, В. В. Німчук. – К., 2003. – 356 с.
9. *Гнатенко Л.* Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. / Л. А. Гнатенко; редкол. : О. С. Онищенко (голова), В. В. Німчук, С. Г. Даневич (відп. секретар), Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова; НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису. – К., 2007. – 264 с.
10. Грецькі рукописи у зібраннях Києва : каталог / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису, Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут історії України; Гарвардський ун-т; Дамбартон Оукс; упоряд. Є. Чернухін; ред. кол. : І. Шевченко (голова), Е. Л. Кінен, О. Онищенко, Г. Боряк, М. Дмитрієнко, Л. А. Дубровіна; ред. Н. Черкаська. – К.: [б.в.] ; Вашингтон: [б.в.], Б.г., 2000. – 384 с.
11. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси в одинадцяти томах, дванадцяти книгах. – К. : Наукова думка, 1991. – Т. 1. – 736 с.
12. *Жиленко І.* Слово до читача. Джерела та історія тексту Печерського патерика / Ірина Жиленко // Патерик Києво-Печерський / упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко; відп. ред. В. М. Колпакова. – 2-е вид. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 2001. – 348 с.
13. *Захаров А. В.* Уникальный источник начала XVIII века: Боярский список 1706 года // Исследования по источниковедению истории России (до 1917 г.). – М., 2003. – С. 154–159.
14. Информационная полнотекстовая система «Боярские списки XVIII века» [Электронный ресурс]. Версия 04.05.05. Последнее обновление от 30.01.2011. В 2008–2010 гг. проект выполнялся при финансовой поддержке РГНФ (грант N 08-01-12135в). Научный руководитель проекта : канд. ист. наук Захаров А. В. // Режим доступа: http://zaharov.csu.ru/bspisok.pl?action=main_menu
15. Києво-Печерський Патерик / пер. із церковносл. М. Кашуба і Н. Пікулик. – Львів : Свічадо, 2007. – 192 с.
16. *Ключевский В. О.* Древнерусские жития святых как исторический источник. – М., 1871 (Переиздание : – М., 2003. – 396 с.).
17. *Коржевский В.* О значении Четьи-Миней св. Дмитрия для русского народа. [Электронный ресурс]. – Русская неделя. 2006, 07.07. – Режим доступа : <http://rusk.ru/st.php?idar=324751>.
18. *Котляр М. Ф.* Київський літопис XII століття : історичне дослідження / М. Ф. Котляр. – К. : [б. в.], 2009. – 316 с.
19. *Лихачев Д. С.* Изображение людей в житийной литературе конца XIV–XV века // Труды Отдела древнерусской литературы. – 1956. – Т. 12. – С. 105–115.
20. *Лихачев Д. С.* Человек в литературе Древней Руси. – М. : Наука, 1970. – 180 с.
21. *Лотман Ю. М.* Литературная биография в историко-культурном контексте (К типологическому соотношению текста и личности автора) // *Лотман Ю. М.* О русской литературе. Статьи и исследования (1958–1993). История русской прозы. Теория литературы. – Санкт-Петербург : Искусство-СПб, 1997. – С. 804–816.
22. *Патяка О.* Ділова документація гродських судів України в другій половині XVI – на початку XVII ст. / Олексій Патяка // Україна в Центрально-Східній Європі : з найдавніших часів до XVIII ст. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 452.
23. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л. : Изд. АН СССР, 1950. – 659 с.
24. [Петров П. Н.] История родов русского дворянства : в 2 кн. – СПб, 1886. [Репринт : – М. : Современник, 1991].
25. Полное собрание русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Л., 1926. – Стлб. 17–18.
26. Полное собрание русских летописей. – Т. 32. Хроника: Литовская и Жмойтская, и Быховца / сост. и авт. предисл. Н. Н. Улащик – М. : Наука, 1975 – 430 с.
27. Полное собрание русских летописей. – Т. 35. Летописи белорусско-литовские / сост. и авт. предисл. Н. Н. Улащик – М. : Наука, 1980. – 306 с.
28. Патерик Києво-Печерський / упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко; відп. ред. В. М. Колпакова. – 2-е вид. – К., 2001. – 348 с.
29. *Попик В. І.* Витоки та ранні етапи еволюції ресурсів біографічної інформації // Бібл. вісн. – 2011. – № 3. – С. 33–41.
30. *Савелов Л. М.* Лекции по русской генеалогии, читанные в Московском археологическом институте преподавателем института Л. М. Савёловым. Репринтное воспроизведение издания 1909 года. Первое и второе полугодие в одной книге. Сер. Справочники по русской истории. – М. : Археологический центр, 1994. – Вып. 3. – 275 с.
31. *Толочко П. П.* Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст. / П. П. Толочко. – К.: Наук. думка, 2005. – 364 с.
32. *Чижевський Д.* Києво-Печерський Патерик // Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1959. – Т. 3. (Перевидання в Україні : – Львів, 1994. – 1200 с.)
33. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / Віталій Чишко. – К., 1996. – 240 с.